

A FALUCSÚFOLÓK FRAZEOLÓGIAI SZEMPONTÚ CSOPORTOSÍTÁSA

LADÁNYI KRISZTINA
ELTE BTK, Folklór Tanszék
PhD hallgató
ladanyi.k@freemail.hu

Kivonat: A név- és falucsúfolók között szép számmal találunk olyanokat, amelyek jelentésánál fogva összeforrtak, azaz egységesen többet vagy mást jelentenek, mint az őket alkotó szavak szótári jelentései együttvéve. A lexémák nem cserélhetők fel, nem helyettesíthetők más szavakkal. Ezért tekinthetők frazémáknak. Többéves kárpátaljai gyűjtésünk anyagát aszerint kíséreljük meg rendszerezni, hogy a név- és falucsúfolók között konkrétan milyen frazeológiai egységek fordulnak elő Kárpátalján.

Kulcsszavak: frazéma, falucsúfoló, értelmezett szókapcsolatok

1. A falucsúfolók általános jellemzése

A falucsúfoló nagy múltra visszatekintő népszerű folklórműfaj, leginkább a másságot csúfolja ki anekdotikusan, teszi nevetség tárgyává. Gyűjtésük fontos, hisz idővel elhomályosulnak a hozzájuk fűződő történetek, s velük együtt a nyelvjárási jelenségek is feledésbe merülnek.

Voigt Vilmos a kisepikai prózaműfajok között, a proverbiumok címszó alatt említi a csúfolókat (Voigt 1979: 287). Balázs Géza a falucsúfolókat nyelvészeti szempontból valódi frazeologizmusoknak tekinti (Balázs 2000: 270). Hegedűs Attila a falucsúfolókat a nyelvjárási frazeológiához sorolja, szerkezetük és tartalmi jegyeik alapján csoportosítja. Szerkezetük szerint elkülöníti a szóláshasonlatokat, szólásokat, verses mondókákat, az értelmezett szókapcsolatokat, valamint a szokásos kategóriába nem sorolható csúfolókat (Hegedűs 2002: 395).

Vajda Mária is rámutat arra, hogy a falucsúfolók körében gyakran találkozunk szólás formájú csúfolókkal, szóláshasonlattal, kérdés-felelet formájú történetekkel (Vajda 2006: 10–11).

A falucsúfolókat Bereznai Zsuzsanna (Bereznai 1985: 48) és Mészárosné Varga Mária [Mészárosné 1987: 46] is vizsgálja ilyen szempontból. Bereznai Zsuzsanna *A falucsúfolók frazeológiai szempontú vizsgálata* című részben, Mészárosné *A falucsúfolók nyelvi megjelenési formái* címmel elemzi a kérdést. Ide a szólásokat, szóláshasonlatokat és más állandó szókapcsolatokat sorolják a szerzők, amelyek kapcsolatban vannak a kutatás helyével és környezetükkel.

Tanulmányomban a falucsúfolók között előforduló frazémákat a Fábíán Pál-féle csoportosítást alapul véve (Fábíán 1974: 496–497) és az említett kutatók ilyen szempontú vizsgálódásait felhasználva csoportosítottam. Az összegyűjtött anyagban legtöbb a szólás és a szóláshasonlat, találunk példát csúfoló jellegű szóláshasonlatokra a névcúfolók körében is. Az összegyűjtött falucsúfolók az alábbi frazématípusokba sorolhatók:

1.1. Szokványos kifejezések

A szokványos kifejezések eredeti jelentésükben használt szókapcsolatok, de bennük egy vagy több szó lehet átvitt értelmű is. Például: *Mit mondott az eszenyi pap?; Lány kell, hány kell?* (Csongor)

1.2. Szólások

Az állandó szókapcsolatok között a legszínesebb csoportot alkotják.

Például:

Nagydobronyban hüppen az alma.

Teleken szekeren jár a tehen.

Badalóban, Dercenben szalad a nyúl a dűlőn.

Az ilyen szólások az adott település jellemző, a szomszédos falvak nyelvjárási jegyeitől szembetűnően eltérő hangtani sajátosságait emelik ki: Nagydobronyban az alsó nyelvállású, veláris magánhangzó illabiális ejtésű, Teleken a *szekér* típusú kéttagú, a többelseji időtartamot váltakoztató névszók egyalakú tövek, Badalóban és Dercenben a labiális utógátfugetonkusok lehetnek nyitódó és záródó jellegűek.

1.3. Szóláshasonlatok. A szóláshasonlatok két részből állnak: egy főmondatból és egy hiányos szerkezetű hasonlító mellékmondatból. A szóláshasonlat első fele valamilyen állítás, a második fele ennek ismétlése egy vele tartalmilag azonos értékű képben, amely az állítást megvilágítja, **nyomatékosítja**. A falucsúfolók között különösen sok a szóláshasonlat. Ezek a községben lakók tulajdonságaira utalnak. A főmondatbeli utalószó el is maradhat, így tömörebb, rövidebb a mondat. „Helynévhez fűződő adomából is lehet szóláshasonlat” – állapítja meg R. Molnár Emma (R. Molnár 1994: 82). Ilyen szóláshasonlatokat jegyeztem fel:

Keresztebe viszik, mint a dobronyiak / telekiek / ásványiak a láptót az erdőbe.

Annyian vannak, mint a dobronyiak (az oroszok).

Nyomják, mint Teleken az ajtót.

Nekidőlt, mint az ásványiak a ködnek.

Megmondta, mint dobronyi ember az ökrének.

Okos, mint a beregi (ardai, batári, benei) kos.

Megszakadt, mint a szernyi laska.

Szerencsés, mint a batári lány.

Sírba tesz, mint a téglási kislányt a liba.

A szóláshasonlatokban megfogalmazott csúfoló szándékú kép epikai háttere ma már ismeretlen. Ugyanabba a csúfolóba behelyettesíthető más-más településnév, pl.: *Megmondta, mint dobronyi /papi/ ember az ökrének*. Mindössze néhány szóláshasonlatnak ismert a háttere, pl.: *Szerencsés, mint a batári lány* – a batári lány teherbe esett, és a csúfoló jelentése *megjárta, rosszul járt*.

1.4. Értelmezett szókapcsolatok.

Ezek állandósult szöszkezetetté vált csúfolók, amelyek az adott település lakóinak jellemző vonásait, leggyakoribb foglalkozását nevezik meg. Nyelvtanilag értelmezett szerkezeteknek tekinthetők, a szakirodalom értelmezett szókapcsolatoknak nevezi.

Cifra Salamon.

Azért nevezik így őket a környező falvak lakói, mert szerettek cifra, szép ruhában járni.

Nagydobronyiaiak (váriak) – bicskások.

Azért bicskások, mert gyakran verekedtek, bicska nélkül nem indultak el a bálókba.

*Kisdobronyiaiak – púposok.**Rátiak – retkesek.*

Azért nevezik így őket, mert retket termesztettek, és ezt hordták a piacra.

Ásványiaiak – lekvárosok.

Sok szilvafa volt a kertekben, nagy hagyománya volt a lekvárfőzésnek ebben a faluban.

Eszenyiek – túrósök.

Talán az a magyarázat, hogy az itteni lakosok leginkább túrót hordtak a piacra.

Telekiek – mókusok.

Teleket erdő vette körül, s az erdőben sok volt a mókus.

Gejőciek – hagymások.

Gejőcben sok hagymát termesztettek régen, s innen ered az idézett értelmezett szókapcsolat.

A kisgejőciek – nemesek.

Kisgejőcön sokan vallják magukat nemeseknek a mai napig, ez tekintélyt jelentett a múltban is, a jelenben is.

Nagygejőc – vadgejőc.

A nagygejőciek szeretnek verekedni, kötekedni. Egyszer volt egy nagy verekedés, és azt követően ragadt rájuk ez a név.

Császlóc – angyalfalva.

Császlóc lakossága katolikus vallású. Angyalfalva azért, mert minden ünnepet megtartanak.

Csongor – cirufalva.

Csongoron sok cirkot (nyelvjárási cirut) termesztettek, ebből seprűt kötöttek, a szomszédos falvak lakói ezért használják gyakran ezt a jelzőt.

*Csongori – ócskások.**A barkaszőiák rongyosok.*

Csongor és Barkasző elég szegény falvak voltak a környező községekhez viszonyítva, s ezért ragasztották rájuk az ócskás, illetve a rongyos jelzőt.

A barkaszőiák lelencesek.

Dolgozni nem nagyon szerettek az itt élő emberek, sok árvaházi „lelences” gyerek járt hozzájuk napszámba.

2. Személyneveket tartalmazó frazeológiai egységek

A névcsőfolókhoz sorolják egyes kutatók a személyneveket tartalmazó frazeológiai egységeket, ezek leggyakrabban szóláshasonlatok. Ezeket személyneveket tartalmazó

idiómáknak is nevezi a szakirodalom, mivel személyekhez fűződő adomákban élnek tovább (R. Molnár 1994: 83). Egyszer talán megtörténhetett, megtörtént egy cselekmény, esemény valakivel, valahol. Mindezt valóságosnak lehet feltüntetni, a személyt nevesíteni, a helyet is, az eseményt magát szintűgy. A történetekből levont általánosítást viszi tovább az idióma, de a valósággal való érintkezési pont a történet, az adoma. A valóságos dolgok elhomályosulnak, csak az alaki, formai, nyelvi keret marad meg a jelentéssel, melynek látszólag már semmi köze a valósághoz. Frazeológiai egységként terjedhetnek az élőnyelvi használatban úgy, hogy a valós esemény feledésbe merül. Ilyen személyneveket tartalmazó szóláshasonlatok vannak gyűjtésemben:

Jóra megy az ki, mint az Imre János tengerije. (Tiszaágtelek)

Alakul, mint a Mihalovicsné malaca. (Kisgejőc)

Hajtja, mint Badóné a bor árát. (Tiszaágtelek)

Szededet, mint Tyúkos Erzsébet. (Rákos)

Tiszta, mint Puskár Mari törülközője. (Szürte)

Akkor érik meg, mikor az Orosz Ignác szőlője.

Átesett rajta, mint Peti Feri a szekérrúdon. (Rát)

Összegzés

A név- és falucsúfolók a nép jó megfigyelőképességének termékei, konkrét esetek absztrahálásának eredményei, tükrözik a közösség sajátos gondolkodásmódját, világlátását, értékrendjét. A falucsúfolók gyűjtése és több szempontú tanulmányozása hozzájárul a magyar nyelvterület határon túli nyelvjárásainak, népi gondolkodásmódjának alaposabb megismeréséhez. A falucsúfolók bizonyítékként szolgálhatnak az e témakörű összmagyar néprajzi és népköltészeti anyag hasonló és eltérő vonásainak megismeréséhez.

Irodalom

- Balázs Géza 2000. Sok láb tapossa a földet, amíg útnak nevezik. Élő kisműfajok a Homoród mente folklórjából In: *A Homoród füzes partján*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó. 269–286.
- Bereznai Zsuzsanna 1985. Falucsúfolók az Egri járásban In: *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*, 1985/23–48.
- Fábián Pál 1974. A szókészlet In: *A mai magyar nyelv*. Szerk.: Rácz Endre. Budapest: Tankönyvkiadó. 495.
- Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási frazeológia In: *Magyar dialektológia*. Szerk.: Kiss Jenő. Budapest: Osiris Kiadó. 391–395.
- Mészárosné Varga Mária 1987. Falucsúfolók a Tapolcai járásban In: *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok*. 35.
- R. Molnár Emma 1994. Idiómák adomákból In: *Bárczi Géza centenáriuma*. Szerk.: Békési Imre-H. Tóth Imre. Szeged: A Magyar Tudományos Akadémia Szegedi Területi Bizottsága. 82–83.
- Vajda Mária 2006. „Komádiba, Tótiba, bocskorban jár a liba”. Bosszantó folklórhagyományok. Budapest: Gondolat. 10–11.